

Naxçıvan tarixi şəxsiyyətlər diyarıdır.

**Ümummilli lider
Heydər Əliyev**

Naxçıvan özünün görkəmli şəxsiyyətləri ilə qədim zamanlardan indiyədək dünyada tanınır. Təsadüfi deyildir ki, Naxçıvanın bir çox qədim və orta əsrlər dövrünün türkdilli etnotoponimləri şəxsiyyət adları ilə bağlıdır.

Naxçıvanın görkəmli siyasi və dövlət xadimləri, məşhur elm, ədəbiyyat, teatr, incəsənət və dövlət xadimləri öz şərəfli əməyi ilə təkcə Azərbaycan xalqına deyil, ümumbəşəri böyük xidmət göstərmişlər.

Naxçıvanın görkəmli şəxsiyyətləri

Heydər Əliyev

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əlirza oğlu Əliyev 10 may 1923-cü ildə Naxçıvan şəhərində anadan olmuşdur.

Heydər Əliyev Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu bitirdikdən sonra 1939-41-ci illərdə Azərbaycan Sənaye İnstitutunun (indiki Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası) memarlıq fakültəsində təhsil almışdır. 1941-ci ildən Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikası Xalq Daxili İşlər Komissarlığında və Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikası Xalq Komissarları Sovetində şöbə müdiri işləmişdir. Heydər Əliyev 1944-cü ilin mayında Naxçıvan Vilayət Partiya Komitəsi tərəfindən dövlət təhlükəsizliyi orqanlarına işə göndərilmiş, Leninqradda (indiki Sankt-Peterburq) xüsusi ali təhsil almış, general rütbəsinədək yüksəlmişdir. 1957-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini bitirmişdir. 1964-cü ildə Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi sədrinin müavini, 1967-ci ildə isə sədri vəzifəsinə irəli çəkilmişdir.

1969-cu ildə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçilib. Heydər Əliyev 22 il Azərbaycan SSR Ali Sovetinin və SSRİ Ali Sovetinin deputatı olub, 1974–1979-cu illərdə isə SSRİ Ali Soveti İttifaq Sovetinin sədr müavini vəzifəsinə təyin edilib. Heydər Əliyev 1976-cı ildə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosunun üzvlüyünə namizəd, 1982-ci ilin dekabrında isə Siyasi Büronun üzvü seçilib və eyni zamanda SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsinə təyin olunub. Bu vəzifədə

işləyərkən Heydər Əliyev SSRİ-nin iqtisadi, sosial və mədəni həyatının ən mühüm sahələrinə rəhbərlik edib və SSRİ məkanında bir neçə mühüm layihənin həyata keçirilməsi məhz onun adı ilə bağlıdır. Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Siyasi Bürosunun və şəxsən baş katib Mixail Qorbaçovun yeritdiyi siyasi xəttə etiraz olaraq, Heydər Əliyev 1987-ci ilin oktyabrında tutduğu vəzifələrdən istefa verib.

Heydər Əliyev 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə sovet qoşunlarının Bakıda törətdiyi qanlı faciə ilə əlaqədar, yanvarın 21-də Azərbaycanın Moskvadakı nümayəndəliyində bəyanatla çıxış edərək, Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş cinayətin təşkilatçıları və icraçılarının cəzalandırılması tələbini qoyub. O, Dağlıq Qarabağda yaranmış kəskin münaqişəli vəziyyətlə bağlı SSRİ rəhbərliyinin ikiüzlü siyasətinə etiraz əlaməti olaraq, 1991-ci ilin iyulunda Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının sıralarını tərk edib.

1990-cı ildə Bakıya qayıdan Heydər Əliyev sonra Naxçıvana yola düşüb, həmin ildə də Azərbaycan SSR xalq deputatı və Naxçıvan MSSR xalq deputatı seçilib. O, 1991-ci il sentyabrın 3-dən Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Sovetinin sədri, müvafiq qanunvericiliyə əsasən həm də Azərbaycan Respublikası Ali Soveti sədrinin müavini seçilib və 1993-cü ilədək bu vəzifədə çalışıb. 1992-ci il noyabrın 21-də Yeni Azərbaycan Partiyasının Naxçıvan şəhərində keçirilmiş təsis konfransında Heydər Əliyev partiyanın sədri seçilib. 1993-cü ilin may-iyun aylarında ölkədə vətəndaş müharibəsi və müstəqilliyin itirilməsi təhlükəsi yarandığı bir vaxtda Heydər Əliyev 1993-cü il iyunun 15-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri seçilib, iyunun 24-dən isə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirməyə başlayıb.

1993–2003-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəsini icra edib. 2003-cü il oktyabrın 15-də keçirilən prezident seçkilərində namizədliyinin irəli sürülməsinə razılıq vermiş Heydər Əliyev səhhətində yaranmış problemlərlə əlaqədar namizədliyini İlham Əliyevin xeyrinə geri götürüb. 2003-cü ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarının Klivlend Klinikasında vəfat etmiş və dekabrın 15-də Bakıda, Fəxri xiyabanda dəfn olunub.

İlham Əliyev

Əliyev İlham Heydər oğlu 1961-ci il dekabr ayının 24-də Bakı şəhərində anadan olmuşdur. Azərbaycanın görkəmli ictimai-siyasi və dövlət xadimi, diplomatdır. Moskva Dövlət Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunu (MDBMİ) bitirmişdir (1982). Tarix elmləri namizədidir (1985). 1982-ci ildən əmək fəaliyyətinə başlamış, MDBMİ-də aspirant, müəllim olmuşdur. 1991-ci ildən Moskvada "Oriyent" şirkətinin baş direktoru vəzifəsində işləmişdir. 1994-cü ildə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin (ARDNŞ) xarici iqtisadi əlaqələr üzrə vitse-prezidenti təyin olunmuşdur, 1997-2003-cü illərdə ARDNŞ-in birinci vitse-prezidenti vəzifəsində çalışıb.

2003-cü ilin avqust ayından həmin ilin oktyabr ayının 15-dək Azərbaycan Respublikasının baş naziri olub. İlham Əliyevin respublikada quruculuq işlərinin başlanmasında, iqtisadi islahatların həyata keçirilməsində, müstəqil Azərbaycanın xarici ölkələrlə iqtisadi və mədəni əlaqələrinin möhkəmlənməsində, xüsusilə neft-qaz yataqlarının birgə işlənilməsinə dair dünyanın qabaqcıl neft şirkətləri ilə tarixi müqavilələrin, o cümlədən Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəməri haqqında müqavilənin bağlanması və gerçəkləşdirilməsində, ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasının neft strategiyasının həyata keçirilməsində mühüm xidmətləri vardır.

İlham Əliyev 1997-ci ildən Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsinin (AMOK) prezidentidir. Uşaqların, yeniyetmə və gənclərin idmana cəlb olunmasında, respublikada idmanın inkişafı üçün şərait yaradılmasında, Azərbaycan idmançılarının mütəbər Beynəlxalq yarışlarda uğurlar qazanmasında AMOK-un prezidenti kimi onun böyük xidməti var. Bakıda idmançılar və olimpiyaçılar üçün ən yüksək dünya standartlarına cavab verən böyük idman kompleksi tikilib istifadəyə verilmiş, güclü maddi-texniki baza yaradılmış, Naxçıvanda, Gəncə, Quba, Şəkidə və s. yeni, iki salondan ibarət idman kompleksləri inşa olunmuşdur. AMOK-un məqsədyönlü fəaliyyəti sayəsində 2000-ci ilin sentyabrında Sidneydə (Avstraliya) XXVII Olimpiya oyunlarında Azərbaycan idmançıları böyük uğur - 2 qızıl və 1 bürünc medal qazanmış, oyunlarda iştirak edən 198 dövlət arasında 34-cü yeri tutmuşdur.

Siyasi xadim kimi İlham Əliyev beynəlxalq aləmdə böyük hörmət və nüfuz qazanmışdır. O, Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı kimi ABŞ, İngiltərə, Türkiyə, Avstraliya və s. ölkələrdə keçirilən bir çox beynəlxalq və regional konfrans və konqreslərin iştirakçısı olmuş, məruzələrlə çıxış etmişdir.

Ölkədə demokratik islahatlar aparılmasında, demokratik və hüquqi dövlət quruculuğunda, Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsində uğurlu xidmətlər göstərən İlham Əliyev Yeni Azərbaycan Partiyasının (YAP) I qurultayında (1999) partiya sədrinin müavini, II qurultayında (2001) isə mövqeyini dəstəkləyən bir sıra yeni təsis olunmuş birinci müavini vəzifəsinə seçilmişdir. Müstəqil Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin (1-2-ci çağırış) deputatı, Avropa Şurası Parlament Assambleyasında (AŞPA) Azərbaycan Parlamenti daimi nümayəndə heyətinin başçısı (2001 ildən), sonra isə bu nüfuzlu Beynəlxalq təşkilatın vitse-prezidenti və büro üzvü seçilmişdir. Azərbaycan haqqında, xüsusilə Ermənistanın ölkəmizə hərbi təcavüzü və onun faciəli nəticələri, erməni terrorizmi haqqında həqiqətlərin bu mötəbər beynəlxalq təşkilat vasitəsilə dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında müstəsna xidməti var. AŞPA məhz onun bu təşkilatın sessiyalarındakı sarsılmaz məntiqə söykənən dərin məzmunlu çıxışları əsasında Azərbaycanın ədalətli mövqeyini dəstəkləyən bir sıra mühüm qərarlar qəbul etmişdir.

İlham Əliyev 15 oktyabr 2003-cü ildə keçirilmiş Azərbaycan Respublikası Prezident seçkilərində xalqın böyük etimadını qazanaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmişdir.

Zərifə Əliyeva

Zərifə Əliyeva 28 aprel 1923-cü ildə həkim Əziz Əliyev və Leyla Əliyevanın ailəsində dünyaya göz açmışdır. Həkimlər Tamerlan Əliyev, Cəmil Əliyevin və musiqiçi Gülarə Əliyevanın bacısı olan Zərifə xanım 1932–1942-ci illərdə orta məktəbdə təhsil almışdır. 1942-ci ildə Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunun müalicə-profilaktika fakültəsinə daxil olub. 1949–1950-ci illərdə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Oftalmologiya İnstitutunda elmi işçi, 1969-cu ildən isə Ə. Əliyev adına

Azərbaycan Həkimləri Təkmilləşdirmə İnstitutunda göz xəstəlikləri kafedrasının dosenti, professor, 1982–1985-ci illərdə görmə orqanlarının peşə patologiyası laboratoriyasının müdiri, oftalmologiya kafedrasının müdiri vəzifələrində çalışmışdır. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Fiziologiya İnstitutunda görmə orqanının peşə patologiyasının öyrənilməsi üzrə ixtisaslaşdırılmış elmi-tədqiqat laboratoriyasında az intensivli zəhərli istehsal sahələrində görmə orqanına fizioloji, klinik, funksional, histoloji mexanizmlərin təsirinin öyrənilməsi üzrə bir sıra qiymətli tədqiqatlar aparmışdır.

8 noyabr 1954-cü ildə Heydər Əliyev ilə ailə qurmuş, 1955-ci il 18 oktyabr Sevil Əliyeva, 1961-ci il 24 dekabr İlham Əliyev dünyaya gəlmişdir.

1985-ci il aprel ayının 15-də Moskva şəhərində vəfat etmişdir. Fəxri Xiyabanda, atasının qəbri yanında dəfn olunmuşdur.

Yusif Məmmədəliyev

Yusif Məmmədəliyev 31 dekabr 1905-ci ildə Naxçıvan qəzasının Ordubad şəhərində anadan olmuşdur.

Yusif Məmmədəliyev 1926-cı ildə Vladimir İliç Lenin adına Azərbaycan Ali Pedaqoji İnstitutunu bitirdikdən bir müddət sonra, 1928–1929-cu illərdə İrəvan Azərbaycanlı Pedaqoji Texnikumunda müəllim işləmişdir. O, İrəvan azərbaycanlılarının ictimai həyatında da fəal

iştirak etmişdir. Y. Məmmədəliyev həmin dövrdə Ermənistanda azlıqda qalan millətlərlə iş komissiyasının üzvü olmuş, kütlənin hüquqi vəziyyəti, gənclərin, xüsusən də qızların təhsilə cəlb edilməsi ilə əlaqədar mətbuat səhifələrində çıxış etmişdir.

1942-ci ildə kimya elmləri doktoru ("Aromatik karbohidrogenlərin alkülləşdirilməsi və dealkülləşdirilməsi yolu ilə toluolun sintezi" mövzusu) və professor, 1945-ci ildə Azərbaycan SSR EA-nın akademiki olmuşdur. Tam əsasla demək olar ki, Yusif Məmmədəliyev 1945-ci ildə Azərbaycan SSR EA-nı quranlardan biri olmuşdur. Respublikada elmin inkişafının bütöv bir dövrü bu dahi insanın adı ilə bağlıdır. 1945-ci ildə o, Azərbaycan SSR EA-nın akademiki, Rəyasət heyətinin üzvü və EA Neft İnstitutunun direktoru seçilmişdir. M. Mirqasimov, M. Topçubaşov, Səməd Vurğun, Şirokoqorov, Yesman, Mikayıl Hüseynovla bərabər, o, akademiyanın təsisçisi və Azərbaycanın ilk akademiki olan 15 tanınmış şəxsdən biri idi. 1954-cü illərdə Azərbaycan SSR EA Fizika, Kimya və Neft bölməsinin akademik-katibi, 1954–1958 illərdə S. M. Kirov adına ADU-nun rektoru olmuşdur.

Yusif Məmmədəliyev 15 dekabr 1961-ci ildə Bakıda vəfat etmişdir.

1962-ci ildən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının "Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu" akademik Y.H. Məmmədəliyevin adını daşıyır.

Həsən Abdullayev

Abdullayev Həsən Məmmədbağır oğlu (20-08.1918-ci il, Culfa rayonunun Yayıcı kəndi -01.09.1993-cü il Bakı, Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur) - fizik. Fizika-riyaziyyat elmləri doktoru. SSRİ Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü (1970). Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının akademiki. (1967; müxbir üzvü 1955). Azərbaycan Respublikası əməkdar elm xadimi (1974). Azərbaycan

Dövlət mükafatı laureatı (1972).

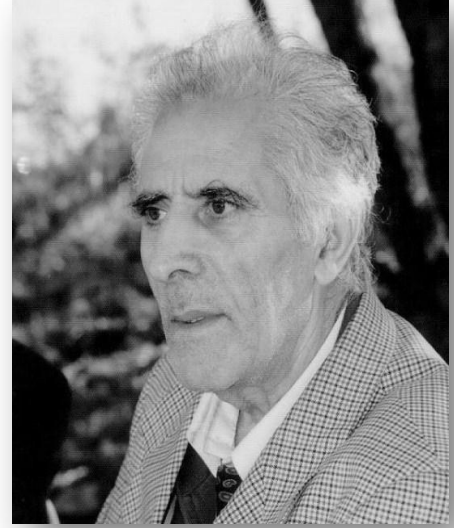
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun (indiki Azərbaycan Pedaqoji Universiteti) fizika-riyaziyyat fakültəsini (1941) və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fizika-Riyaziyyat İnstitutunun aspiranturasını (1948) bitirmişdir. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fizika-Riyaziyyat (1950, 1957-58) və Fizika (1959-1968) institutlarının direktoru, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası fizika-riyaziyyat və texnika bölməsinin akademik katibi (1968-1970) və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası prezidenti (1970-1983) olmuşdur. Abdullayev selenin, tellurun, onların mürəkkəb birləşmələrinin və bunların əsasında hazırlanan yarımkeçirici cihazların fizikası, selenin bioloji proseslərdə rolunun tədqiqi sahəsində əsaslı elmi təcrübələr qazanmışdır. Abdullayevin rəhbərliyi ilə bir sıra cihazlar yeni fiziki prinsiplə işləyən uzunmüddətli elektrik yaddaşlı cihazlar yaradılmışdır. Termoelektrik çeviricilər üçün Abdullayevin aldığı yarımkeçirici materiala ABŞ və Fransanın patentləri verilmişdir. O, Azərbaycanda yarımkeçiricilər fizikası üzrə elmi məktəb yaratmışdır. Abdullayevin təşəbbüsü ilə 1956-cı ildə Bakı Dövlət Universitetində yarımkeçiricilər fizikası kafedrası təşkil edilmişdir. Abdullayev SSRİ Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyəti yanında "Yarımkeçiricilər fizikası və kimyası" elmi şurasının üzvü, respublika "Fizika problemləri" elmi şurasının və "Bilik" Cəmiyyəti İdarə Heyətinin sədri, elm və texnika sahəsində Azərbaycan Respublikası Dövlət Mükafatları Komitəsinin sədri idi. 11 monoqrafiyanın, 300-dən çox elmi əsərin, 40 ixtiranın müəllifidir. ABŞ (1961, 1972). Fransa (1957, 1971, 1976), Böyük Britaniya (1962). Yaponiya (1966), İsveç (1971) və s. ölkələrdə keçirilən beynəlxalq elmi məclislərdə məruzələr etmiş, Türkiyədə (1974) yarımkeçiricilər fizikasına dair mühazirələr oxumuşdur. Abdullayevin "Elektron yarımkeçiriciləri və onların tətbiqi" (1952) kitabı yarımkeçiricilər fizikası sahəsində Azərbaycan dilində nəşr olunan ilk əsərdir. SSRİ Ali Sovetinin (8-11-ci çağırış) deputatı olmuşdur. Lenin ordeni, Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni, SSRİ Elmlər Akademiyasının S.İ.Vavilov adına qızıl medalı ilə təltif edilmişdir. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Fizika İnstitutuna onun adı

verilmişdir. İnstitutun binasının önündə onun barelyefi olan xatirə lövhəsi vurulmuşdur, Naxçıvanda adına küçə və məktəb var.

Məmməd Araz

Məmməd Araz böyük poetik ilhama malik olan sənətkarlardan idi. Sözün və sənətin Məmməd Araz zirvəsinə gedən yol heç də həmişə hamar olmayıb. Onun həyatı da sənəti kimi daşlı-qayalı yollardan keçib.

1933-cü il oktyabrın 14-də Şahbuz rayonunun Nursu kəndində dünyaya göz açan Məmməd Araz ilk təhsilini həmin kənddə alıb. 1954-cü ildə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunu bitirən böyük sənətkar 1961-ci ildə Moskvada Maksim Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunda oxuyub. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında bədii ədəbiyyat redaksiyasının müdiri, sonra isə baş redaktorun müavini, “Ulduz” jurnalında məsul katib, “Ədəbiyyat və İncəsənət” qəzetində baş redaktorun müavini işləyib. 1971-1981-ci illərdə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının poeziya bölməsinə rəhbərlik edən Məmməd Araz 1974-cü ildən ömrünün sonunadək “Azərbaycan təbiəti” jurnalının baş redaktoru olub.

Böyük istedadı və poetik bacarığı sayəsində Məmməd Araz Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Mirzə Ələkbər Sabir və Səməd Vurğun poeziyası ilə ona qədər gəlib çatan klassik şeir ənənəsini və üslubunu təkmilləşdirərək hamının gördüyü və bildiyi, lakin dilə gətirməyi bacarmadığı məsələləri ictimai düşüncənin məhsulu edib, Azərbaycanda vətəndaşlıq poeziyasının əsasını qoyub. Gənc yaşlarından başlayaraq yarım əsrdən artıq davam edən Məmməd Araz yaradıcılığı mənsub olduğu xalqa layiqli şair – vətəndaş xidməti nümunəsidir. Onun şeirinin əvvəli də, axırı da Vətəndir. Məmməd Araza məxsus “Vətən daşı olmayandan olmaz ölkə vətəndaşı” məşhur misraları müasir dövrdə poeziyada və ictimai mühitdə vətəndaşlığın milli düsturu kimi qəbul olunur.

Məmməd Araz yaradıcılığının baş qəhrəmanı Azərbaycandır. Onun “Vətən mənə oğul desə”, “Məndən ötdü, qardaşıma dəydi”, “Mənim Naxçıvanım”, “Ata ocağı”, “Ana yurdum, hər daşına üz qoyum” şeirləri vətən mövzusunda ən yaxşı əsərlər kimi dillər əzbəridir. Poeziyamızda Azərbaycan mövzusunda çox yazılıb. Azərbaycana çoxlu şeirlər ithaf olunub. Amma Məmməd Arazın “Azərbaycan – dünyam mənim” şeirinin bənzəri yaradılmayıb. Bu şeirin bütün intonasiyası şair qəlbinin ağrılarından, fəal vətəndaş narahatlığından keçir. Şeir yaradıcılığında olduğu kimi, poemaları ilə də Məmməd Araz təkrarsızdır. Onun “Üç oğul anası”, “Araz axır”, “Mən də insan oldum”, “Paslı qılınc”, “Əsgər qəbri”, “Atamın kitabı”

poemaları hər şeydən əvvəl insan mənəviyyatının mürəkkəbliyi, tarix və müasirlik, milli tale və tarixi yaddaşın bərpası kimi fundamental məsələlərə həsr olunub.

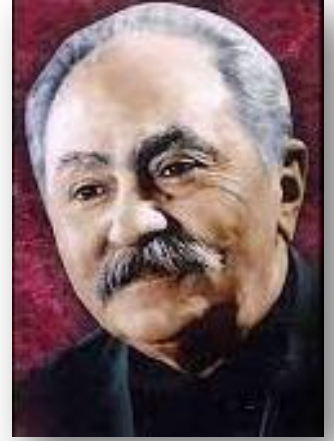
Ümummilli lider Heydər Əliyev Xalq şairi, poeziyamızın istedadlı nümayəndəsi Məmməd Araz yaradıcılığına və şəxsiyyətinə daim yüksək qiymət vermişdir. Təsadüfi deyil ki, Məmməd Araz ilk yaradıcılığa ötən əsrin 50-ci illərindən başlasa da, onun təkrarsız istedadı 1970-ci illərdə, Ulu Öndərin Azərbaycan rəhbərliyinin birinci dövründə parlamışdır. Məmməd Araz böyük şöhrət gətirən “Atamın kitabı”, “Həyatın və sözün rəngləri”, “Oxucuya məktub”, “Qanadlı qayalar”, “Aylarım, illərim” kitabları məhz bu illərdə çap olunub, əsərləri xarici dillərə tərcümə edilərək geniş oxucu kütləsinin məhsuluna çevrilib. 1975-ci ildə Azərbaycan Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fəxri Fərmanı ilə təltif olunan böyük şairə 1978-ci ildə “Əməkdar mədəniyyət işçisi” fəxri adı verilib, 1995-ci ildə isə ümummilli lider Heydər Əliyev Xalq şairi Məmməd Arazı “İstiqlal” ordeni ilə təltif edib. Ulu Öndər Məmməd Araz sənətini yüksək dəyərləndirərək deyib: “Bu gün bir daha Məmməd Arazın Azərbaycan xalqının mədəniyyətinə, ədəbiyyatına verdiyi töhfələri gördük, eşitdik və bunların xalqımız üçün nə qədər faydalı olduğunu bir daha bildik, bir daha dərk etdik ki, Azərbaycan xalqının həyatında Məmməd Arazın yaradıcılığının nə qədər böyük əhəmiyyəti var”. Ümidvaram ki, Azərbaycan xalqı daim müstəqilliyini qoruyub saxlayacaq və müstəqil Azərbaycanın ilk “İstiqlal” ordeninə layiq görülmüş şəxsiyyətlərdən biri kimi Məmməd Araz, Azərbaycan xalqının tarixində indi olduğu kimi, gələcəkdə də öz yerini tutacaqdır”.

Böyük sənətkar 2004-cü ilin dekabrın 1-də Bakıda vəfat edib və Fəxri xiyabanda dəfn olunub.

Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafındakı xidmətlərini nəzərə alan Prezident İlham Əliyev görkəmli sənətkarın xatirəsinin əbədiləşdirilməsi, yubileylərinin keçirilməsi haqqında sərəncamlar imzalayıb.

Əziz Şərif

Əbdüləziz Məşədi Qurbanəli oğlu Şərifzadə (Əziz Şərif) (28.03.1895, Naxçıvan şəhəri -28.05.1998, Moskva; Naxçıvanda dəfn olunmuşdur) - ədəbiyyatşünas, tənqidçi, tərcüməçi, maarif və mətbuat xadimi. Filologiya elmləri doktoru (1958), professor (1962), Azərbaycan Respublikasının əməkdar elm xadimi (1963).

Naxçıvanda "Tərbiyə" məktəbində (1901-04), Tiflis və İrəvanda xüsusi pansion və gimnaziyalarda (1904-15) təhsil almışdır. 1915-ci ildə Moskva Kommersiya İnstitutuna daxil olmuş, ailə vəziyyəti ilə əlaqədar ikinci kursdan (1917) çıxmışdır. Moskvada M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunu (1943) bitirmişdir. Tələbə ikən siyasi hərəkata qoşulmuşdur. 1918-ci ildə sosial-demokrat "Hümmət" partiyasına daxil olmuşdur. Zaqafqaziya seymində sosial-demokrat fraksiyasında (1918), Borçalı qəzasında torpaq idarəsində (1919) çalışmış, seçkiqabağı kampaniyada təbliğat aparmaq üçün İrəvana ezam olunmuşdur. "Hümmət" partiyasının Tiflisdə nəşr etdirdiyi "Gələcək" (1918-19) və "Probujdeniye" (1918) qəzetlərinin redaktoru olmuşdur. Sovet hakimiyyəti illərində Tiflisdə mətbuat və nəşriyyat sahəsində çalışmış, Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsində məsləhətçi (1920-35) olmuşdur. Tiflis Müəllimlər İnstitutunda müəllim, Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı Elmlər Akademiyasının Şərqsünaslıq İnstitutunda və M.Qorki adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutunda baş elmi işçi (1950-61) işləmiş, M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetində SSRİ xalqları ədəbiyyatı kafedrasının professoru (1962-88) və müdiri (1960-64) olmuşdur. Ədəbi yaradıcılığa 1906-cı ildə "Molla Nəsrəddin" jurnalında dərc olunmuş "Naxçıvandan məktublar"la başlamışdır. Klassik və müasir Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi, ədəbi tənqid, bədii tərcümə və publisistika ilə məşğul olmuşdur. Bakı və Moskva şəhərlərində nəşr olunmuş "Molla Nəsrəddin" (1946), "Sabirin həyatı və yaradıcılığı" (rus dilində, 1951), "Vaqif məhəbbət və gözəlliyin tərənnümçüsüdür" (rus dilində, 1968), "Atam və mən" (1983), "Keçmiş günlər" (iki cildə, 1977-1986), "Molla Nəsrəddin necə yarandı?" (1986), "Tapıntılar" (1987) kitablarının müəllifidir. Mirzə Fətəli Axundzadə, Cəlil Məmmədquluzadə, Nəcəf bəy Vəzirov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Cəfər Cabbarlı, Süleyman Rəhimov, Mirzə İbrahimov, Mir Cəlal və digər Azərbaycan yazıçılarının əsərlərini rus dilinə, rus yazıçılarının əsərlərini, habelə gürcü yazıçılarının bəzi əsərlərini (orijinaldan) Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir.

İsmayıl Hacıyev

İsmayıl Muxtar oğlu Hacıyev 1951-ci il yanvarın 21-də Naxçıvan Muxtar Respublikası Culfa rayonunun Xanəgah kəndində anadan olmuşdur. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun tarix fakültəsini bitirmişdir. Tarix elmləri doktoru, professordur. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (2003), Nyu-York Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvüdür (2002). Azərbaycan MEA Rəyasət Heyətinin üzvüdür.

1974-cü ildən Culfa rayonunda kənd məktəbində müəllim işləmişdir. 1978–2002-ci illərdə Naxçıvan Dövlət Universitetində müəllim, baş müəllim, dosent, professor, dekan müavini, dekan, prorektor vəzifələrində çalışmışdır. 2003-cü ildən Azərbaycan MEA-nın Naxçıvan Bölməsinin sədri, Naxçıvan Dövlət Universitetinin professorudur. 30-dan artıq kitabın və monoqrafiyanın və 250-dən artıq elmi məqalənin müəllifidir.

AMEA Naxçıvan Bölməsinin "Xəbərləri"nin baş redaktoru, Respublika Elmi-Tədqiqatların Təşkili və Əlaqələndirilməsi Şurasının, AMEA-nın "Xəbərlər" jurnalının (tarix, fəlsəfə, hüquq seriyası) redaksiya heyətinin üzvüdür.

İkinci çağırış Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin deputatı olmuşdur. Üçüncü və dördüncü çağırış Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı seçilmişdir.

Milli Məclisin İnsan hüquqları komitəsinin üzvüdür. Azərbaycan-Avstraliya, Azərbaycan-Çin, Azərbaycan-Rumıniya, Azərbaycan-Türkiyə parlamentlərarası əlaqələr üzrə işçi qruplarının üzvüdür.

Dialog Avrasiya platformasının üzvüdür.

İsa Həbibbəyli

İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli 1949-cu il oktyabrın 16-da Naxçıvan Muxtar Respublikası Şərur rayonunun Danzik kəndində anadan olmuşdur. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutu Naxçıvan filialının Dil-ədəbiyyat fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmişdir. Filologiya elmləri doktoru, professordur. Əməkdar elm xadimidir. «Şöhrət» və «Şərəf» ordenləri ilə təltif edilmişdir. Yusif Məmmədəliyev mükafatı laureatıdır. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının, Nyu-York Elmlər Akademiyasının, Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma Akademiyasının həqiqi üzvü, Amerika Bioqrafiya

İnstitutunun akademiki, Atatürk Kültür, Dil və Tarix Qurumunun müxbir üzvüdür, Ankara Universitetinin fəxri dostu adına layiq görülmüşdür. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin və Jurnalistlər İttifaqının üzvüdür. Müxtəlif dillərdə çap olunmuş 68 monoqrafiyanın, broşürün, dərsliyin, metodik vəsaitin və tərtib kitabının, 400-dən çox elmi məqalənin müəllifidir.

1971-ci ildən Şərur rayonunda kənd orta məktəbində müəllim işləmişdir. 1975-ci ildən Naxçıvan Dövlət Universitetində müəllim, dosent, elmi işlər üzrə prorektor vəzifələrində çalışmışdır. 1996-cı ildən 2013-cü ilə qədər isə Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru vəzifələrində çalışmışdır.

2013-cü ilin aprel ayından Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının vitse-prezidentidir.

Yeni Azərbaycan Partiyasının üzvüdür.

Birinci və ikinci çağırış Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin deputatı, üçüncü, dördüncü çağırış Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı seçilmişdir.

Milli Məclisin Elm və təhsil komitəsinin üzvüdür. Belçika, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Pakistan, Ukrayna, Yaponiya parlamentləri ilə əlaqələr üzrə işçi qruplarının üzvüdür.

Nazlı Məmmədağa qızı Nəcəfova (ilk soyadı Tahirova; 1890, Naxçıvan, Rusiya imperiyası – 1977, Naxçıvan) — Naxçıvanda ilk qızlar məktəbinin yaradıcısı, Azərbaycan SSR əməkdar müəllimi

Ata xətti ilə babası və ulu babası – Mirzə Məhəmməd Tahir və Ağası bəy Naxçıvan xanlığının vəziri olmuşlar. Ana xətti ilə məşhur Kəngərlilər nəslindəndir. Kəngərlilərin "bilici" adlanan, nəsildə daha çox nüfuzu olan və o vaxtkı Naxçıvanın ən varlı mülkədarları olan qoluna aiddir.

Nazlı xanım 1890-cı ildə Naxçıvanda anadan olub. Nazlı Tahirova qardaşı, çar Rusiyasının polkovniki olan Yusif bəy Tahirovun dəstəyi ilə Tağıyevin qızlar məktəbinin ilk şagirdlərindən olmuşdur. Həmin dövrün Mirzə Ələkbər Sabir,

Nəcəf bəy Vəzirov, Həsən bəy Zərdabi, Əbdürrəhim

bəy Haqverdiyev kimi aparıcı maarifçilərindən səkkiz il dərs almışdır. Müəllimlik şəhadətnaməsi aldıqdan sonra ailəsinin yaşadığı İrəvana qayıtmışdır. Qayıtmazdan bir qədər əvvəl gənc Nazlı xanım sonrakı illərdə onun üçün bir növ şüar olan "qadınların gözlərinin dünyaya açılması" sözlərinin müəllifi, məşhur Azərbaycan yazıçısı və ictimai xadim Cəlil Məmmədquluzadə ilə görüşmüşdür.

İrəvanda azərbaycanlı oğlanlar üçün yerli məktəbdə müsəlman qızlar üçün də ayrıca sinfin açılması Nazlı xanımın cəmiyyətdəki müsəlman qızlarını maarifləndirmək istiqamətində ilk cəhdi olmuşdur. Məktəbin müdiri Həşim bəy Nərimanovun dəstəyinə baxmayaraq Nazlı xanım yenə də bu sinfi tikiş dərsləri adı altında gizlətməli olub, lakin hətta bu da cəmiyyətin ən çilgün üzvlərinin çox sərt münasibətinə səbəb olub. İlk qızlar sinfi Nazlı xanımın burada işlədiyi dörd il ərzində bir sıra zorakı hücumlara məruz qalıb.

1912-ci ildə Tahirovlar ailəsi Nazlı xanımın qızlar üçün yeni açılmış kiçik məktəbdə müəllimə işlədiyi Naxçıvana qayıtmışdır. O, Naxçıvanda əvvəlcə qızlar məktəbində müəllim, sonra pedaqoji məktəbin müdiri olur. İlk vaxtlardan məktəb radikal ruhanilərin təsiri altında olan bəzi yerli sakinləri narahat edirdi. Tez-tez Nazlı xanımın dərsləri baş tutmurdu. Hətta bəzi şagirdlərin qaçırılmasına da cəhdlər edilirdi.

Gənc müəlliməyə qarşı ciddi hədələr, Nazlı xanımı, məvacibinin təxminən yarısını mühafizəçilərə ödəməyə vadar etmişdi. Digər bir məşhur maarifçi qadın və Nazlı xanımın Tağıyev məktəbindən tanıdığı rəfiqəsi Ayna Sultanovanın köməyi ilə Naxçıvanda bir sıra qadın klubları, bunun ardınca isə yerli müəllimlər üçün hazırlıq məktəbində qızlar üçün xüsusi bölmə və Ordubadda qızlar məktəbi təsis olundu.

1917-ci ilin oktyabr ayında Rəşidbəy Əfəndiyev Naxçıvanda yaradılmış "qız məktəbi"nin müdiri olur. Həmin məktəbin dərs müdiri Nazlı xanım və teatrın gənc rejissoru Rza Təhmasibin köməyi ilə məktəbdə şagirdlərdən ibarət dram dərnəyi yaradılır.

1921-ci ildə onu qətlə yetirmək məqsədilə bir qrup quldur Nazlı xanımın evinə basqın etdi. Xoşbəxtlikdən o, Sovet orqanlarının himayəsi altında keçirilən Azərbaycanın Birinci Müəllimlər Qurultayında iştirak etmək üçün gecə ikən Bakıya yola düşmüşdü. Sovetlər tərəfindən güclü təbliğ olunan gender bərabərliyi və azadlıq ideyaları bütün ölkədə qadınların maarifləndirilməsi üçün möhkəm zəmin yaratmışdı, lakin təlim keçmiş azərbaycanlı müəllimələrin kəskin çatışmazlığı ölkənin uzaq ərazilərində özünü xüsusilə qabarıq şəkildə büruzə verirdi.

"Şərq Qadını" jurnalı hamı üçün icbari təhsillə bağlı yeni siyasət kursunun həyata keçirilməsində həqiqətən carçı rolunu oynadı. Məhz bu halda Tağıyev məktəbinin məzunlarına ən böyük tələbat yarandı. Sovet orqanları tərəfindən qadınların maarifləndirilməsinə dəstək Nazlı Tahirovaya Bakıda Tağıyev qızlar məktəbinin ən yaxşı ideyalarını və təcrübəsini yaymağa kömək etdi.

1921-ci ildə o, bütün kişi rollarını da qızların özlərinin oynadıqları, Azərbaycanın məşhur dram əsərlərinin əksəriyyətinin tamaşaya qoyulduğu Naxçıvanda ilk özfəaliyyət qızlar teatrının təsis olunmasına müvəffəq oldu.

Layiqli yüksəliş isə 1923-cü ildə Nazlı Tahirovanın on səkkiz ildən çox bir müddətdə bu vəzifəni tutduğu Pedaqoji (müəllimlərin hazırlığı) məktəbin müdirəsi vəzifəsinə təyin olunduğu vaxt baş verdi, lakin dərin kök salmış mövhumat heç də tezliklə aradan qalxmadı. Bu dövrdə Nazlı xanımın həyat yoldaşı Nəcəfqulu Nəcəfov onun maarifçilik ideyalarının həyata keçirilməsinə və hətta onun şəxsi mühafizəsinə dəstək göstərirdi. Gənc maarifçi cütlüyün prinsipiallığı öz müsbət nəticələrini verməyə başladı. Təhsil alan qızların sayı artmaqda idi. Məhz belə bir vaxtda Nazlı xanımın üzərinə digər bir ağır yük düşür.

Hüseyn Cavid

Hüseyn Cavid (Hüseyn Abdulla oğlu Rasizadə, 24.10.1882, Naxçıvan şəhəri - 5.12.1941, Rusiya, İrkutsk vilayəti) - şair, dramaturq. Ziyalı, tanınmış din xadimi Abdulla Rasizadənin ailəsində doğulmuş, ilk təhsilini Naxçıvanda mollaxanada, sonra isə M.T. Sidqinin "Tərbiyə" adlı yeni üsullu məktəbində almışdır (1894-98). Klassik üslubda ilk şeirlərini də "Gülçin" və "Salik" imzaları ilə burada yazmışdır. 1899-1903 illərdə Cənubi Azərbaycanda olmuş, Təbrizin Talibiyyə mədrəsəsində təhsilini davam etdirmişdir. İstanbul Universitetinin ədəbiyyat şöbəsini

bitirmiş (1909), Naxçıvanda, sonra Gəncədə və Tiflisdə, 1915-ci ildən isə Bakıda müəllimlik etmişdir. Cavid klassik Azərbaycan ədəbiyyatının ən yaxşı ənənələrini inkişaf etdirən sənətkarlardandır. O, Azərbaycan romantizminin banilərindən, çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılarından biri olmuşdur.

Cavid sənəti bədii növ, janr və forma cəhətdən zəngindir. O, lirik şeirlərin, lirik-epik poemaların, Azərbaycan ədəbiyyatında ilk mənzum faciə və dramların müəllifidir. "Keçmiş günlər" adlı ilk şeir kitabı 1913-cü ildə çap olunmuşdur.

Cavid daha çox dramaturq kimi tanınmışdır. Dramaturgiyasında dövrün ümumbəşəri, böyük ictimai-siyasi və mədəni əhəmiyyətə malik problemləri əksini tapmışdır. Mənzum "Ana" (1910) pyesində nəciblik, sədaqət, mərdlik kimi keyfiyyətlərin yalnız sadə insanlarda olduğu göstərilir. "Maral" (1912) faciəsində şəxsiyyət və qadın azadlığı məsələsi qaldırılır, ailə münasibətlərində mürtəcə əxlaqi görüşlər tənqid edilir. Azərbaycan ədəbiyyatında ilk mənzum faciə olan "Şeyx Sənan" (1914) əsərində xalqları bir-birindən ayıran dini və milli təəssübkeşlik əleyhinə üsyankar etiraz ruhu hakimdir. Cavid bu dövrdə tədriclə, "Haqq verilmir, alınır" ideyasına gəlib çıxmışdı. Həmin ideya "Şeyda" (1917) dramında, "Haqqını sən mübarizə ilə ala bilərsən" (1918) poemasında daha bariz ifadəsini tapmışdır. "Şeyda"da Cavid yalnız ideya və mənəviyyatlardakı ziddiyyəti deyil, real sosial ziddiyyətləri də göstərir, "füqərayi-kasibə"ni, "qabarlı əllər"i istismarçılarla mübarizəyə çağırırdı. Yaradıcılığında mühüm yer tutan "İblis" (1918) faciəsində dövrün bütün mürtəcə qüvvələri - "insan insana qurddur" fəlsəfəsinin tərəfdarları, "iyirminci əsrin mədəni vəhşiləri" olan imperialist dairələri İblis surətində ümumiləşdirilmiş, işğalçı müharibələrə lənət yağdırılmışdır. Estetik ideyalarına sadıq qalan Cavid bununla yanaşı, 20-30-cu illərdə öz dövrü ilə səsləşən bir sıra

əsərlər yaratmışdır. "Azər" dastanı (1920-37) bu əsərlər arasında xüsusi yer tutur. 1926-cı ildə müalicə üçün Almaniyaya gedən və bir müddət Berlində yaşayan Cavid vətənə Qərb dünyasının sosial-mənəvi ziddiyyətlərini əks etdirən bir sıra siyasi-lirik və lirik-epik şeirlərlə qayıtdı. "Nil yavrusu" əsərində Cavid müstəmləkə zülmünü qəzəb və nifrətlə damğalayır. 20-30-cu illərdə Cavid bir sıra tarixi dramlar yazmışdır. "Peyğəmbər" (1922), "Topal Teymur" (1925) əsərlərindən sonra yazdığı "Səyavuş" (1933), "Xəyyam" (1935) tarixi dramları Cavidin tarixə, tarixi şəxsiyyətlərə baxışında ciddi bir dönüş oldu.

Hüseyn Cavidin anadan olmasının 100 və 110 illik yubileyləri geniş qeyd olunmuşdur. Naxçıvanda, Bakıda ev muzeyləri yaradılmış, Bakıda vaxtilə yaşadığı binaya barelyef təsviri olan xatirə lövhəsi vurulmuşdur. 100 illik yubileyi ərəfəsində Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə cənazəsi İrkutsk vilayətindən Naxçıvana gətirilib, buradakı ev muzeyinin yaxınlığında dəfn edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə qəbri üzərində möhtəşəm məqbərə tikilmişdir (1996). 1982-ci ildə Naxçıvanda "Hüseyn Cavid poeziya teatri" açılmışdır. Adına Bakıda, Naxçıvanda və respublikanın digər şəhər və rayonlarında küçə, bağ, məktəb, kitabxana, kinoteatr və s. mədəni maarif müəssisələri var. Bakıda əzəmətli abidəsi ucaldılmışdır.

Məmməd Səid Ordubadi

Ordubadi Məmməd Səid (24.3.1872, Ordubad şəhəri - 1.5.1950, Bakı, Fəxri Xiyabanda dəfn olunmuşdur) - nasir, şair, dramaturq, jurnalist, tərcüməçi. Azərbaycan Respublikasının əməkdar incəsənət xadimi (1938). Şair Fəqir Ordubadinin oğludur. İlk təhsilini mollaxanada almış, sonra isə görkəmli maarifçi M. T. Sidqinin yeni üsullu "Əxtər" məktəbində oxumuşdur. Atasını erkən itirdiyindən şəhərdəki ipək fabrikində fəhləlik etmişdir. Yaradıcılığa 19-cu əsrin 90-cı illərində başlamış, zamanənin haqsızlıqlarını tənqid edən şeirlər yazmışdır. Cəhalət və nadanlıq əleyhinə yazdığı "Ədəbiyyat" adlı ilk mətbu şeri Tiflisdə çıxan "Şərqi-

Rus" qəzetinin 13 iyul 1903-cü il tarixli 31-ci sayında dərc olunmuşdur. 1906-cı ildə Tiflisdə "Qəflət", 1907-ci ildə isə "Vətən və hürriyyət" adlı şeir kitabları çap edilmişdir. 1906-cı ilin aprelindən nəşrə başlayan "Molla Nəsrəddin" jurnalı gələcək ədibin yaradıcılıq inkişafına böyük təsir göstərmişdir. Ordubadinin "Politika aləmindən" adlı felyetonu jurnalın 2 iyun 1906-cı il tarixli 9-cu sayında çap edilmiş, beləliklə, o, jurnalın əsas əməkdaşlarından biri olmuşdur. O, Bakıda çıxan "İrşad", "Səda", "Sədayi-həqq", "Tərəqqi", "Tazəhəyat" və s. qəzetlərdə, "Tuti", "Babayi-Əmir" jurnallarında da yaxından iştirak edirdi. 1907-ci ildən Culfaya köçən Ordubadi bu illərdə ədəbi fəaliyyətini davam etdirməklə yanaşı, Cənubi Azərbaycanda Səttarxanın rəhbərliyi altında başlayan azadlıq hərəkatı ilə də yaxından maraqlanırdı. O, həmin illərdə "Molla Nəsrəddin" jurnalında, Bakıda nəşr olunan qəzetlərdə İran həyatına dair çoxlu felyeton, şeir və digər yazılarla çıxış etmişdir. Ədib həmin illərdə "İki cocuğun Avropaya səyahəti" (1908), "Bədbəxt milyonçu, yaxud Rzaquluxan firəngiməab" (1914) romanlarını çap etdirmişdir. Həmin əsərlərdə maarifçilik ideyaları təbliğ olunur. 1911-ci ildə Bakıda milyonçu Murtuza Muxtarovun maddi köməkliliyi ilə Haşım bəy Vəzirovun "Səda" mətbəəsində nəşr edilən "Qanlı sənələr" adlı kitabında müəllif real faktlar və sənədlər əsasında 1905-1906-cı illərdə çar hökumətinin himayəsi və erməni daşnaksütyun partiyasının fitvası ilə törədilən milli qırğın faciəsini qələmə almışdır. 10-cu illərdə "Baği-şah, yaxud Tehran faciəsi" (1910), "Əndəlisin son günləri, yaxud Qrenadanın təslimi" (1914) pyeslərini də çap etdirmişdir. 1915-ci ilin yanvarında Culfada həbs olunaraq, Saritsına (indiki Volqoqrad) sürgün edilən ədib burada kommunistlərlə yaxınlaşmış, 1918-ci ildə Kommunist partiyası sıralarına girmişdir.

O, 1920-ci il mayın əvvəlində Bakıya gələrək, "Əxbar" qəzeti redaktorunun müavini, bir qədər sonra isə redaktoru olmuşdur. 1925-1928-ci illərdə "Yeni yol" qəzetinin redaktoru, bir müddət "Molla Nəsrəddin" jurnalının müdiri vəzifələrində işləmişdir. 1920-ci ildən daha məhsuldar işləyən ədib şe'r, felyeton, publisistik məqalələr yazmış, tərcüməçiliklə məşğul olmuş, şe'r kitabları çap etdirmiş, "Koroğlu", "Nərgiz", "Nizami" operalarının, "Beş manatlıq gəlin", "Ürək çalanlar" musiqili komediyalarının librettosunu, "Dumanlı Təbriz" pyesini yazmış, həmçinin Nizami, Füzuli, Vaqif, Sabir və başqaları haqqında məqalələr dərc etdirmişdir.

"XII əsr Azərbaycan ədəbiyyatı və onun klassik Şərq ədəbiyyatına təsiri" əsəri ciddi tədqiqatın məhsuludur. Bütün bunlarla bərabər, o, Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi roman janrının banisi kimi şöhrət tapmışdır. O, 20-ci illərdən əvvəl yazmağa başladığı dörd cildlik "Dumanlı Təbriz" (1933-1948) roman-epopeyası ilə Azərbaycan ədəbiyyatında bu janrın əsasını qoymuşdur. Nizami Gəncəvi dövründən bəhs edən "Qılınc və qələm" (1946-1948) romanında ədib dahi şairin obrazını, o dövrün ictimai-siyasi mənzərəsini yaratmışdır. "Döyüşən şəhər" (1938), "Gizli Bakı" (1940) tarixi romanları da var. Əsərləri müxtəlif dillərə tərcümə edilmişdir. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin (1-3-cü çağırış) deputatı seçilmiş, Lenin ordeni və "Şərəf nişanı" ordeni ilə təltif olunmuşdur. Respublikada bir sıra küçəyə, mədəni-maarif müəssisəsinə Ordubadinin adı verilmiş, Ordubadda və Bakıda ev-muzeyi yaradılmış, Naxçıvanda büstü qoyulmuşdur.

Cəlil Məmmədquluzadə

Məmmədquluzadə Cəlil Məmmədqulu oğlu (ədəbi təxəllüsü Molla Nəsrəddin; 22.2.1869, Naxçıvan şəhəri - 4.1.1932, Bakı) - yazıçı, dramaturq, jurnalist, ictimai xadim. İlk təhsilini əvvəlcə mollaxanada, sonra isə üçsinfli Naxçıvan şəhər məktəbində almışdır. 1887-ci ildə Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirmiş, İrəvan quberniyasının Uluxanlı, Naxçıvan mahalının Baş Noraşen (indiki Şərur rayonunda Cəlilkənd), Nehrəm kəndlərində müəllimlik etmişdir (1887-97).

Kəndlərdə müəllim işlədiyi illər ədibin gələcək yaradıcılığı üçün zəngin material vermişdir. 1889-cu ildə yazdığı "Çay dəstgahı" alleqorik mənzum dramı onun ilk əsərlərindəndir. Bir sıra kiçik hekayələrini, "Kişmiş oyunu" komediyasını və "Danabaş kəndinin əhvalatları" (1894; 1936 ildə nəşr olunmuşdur) povestini də bu dövrdə yazmışdır.

1903-cü ildən Tiflisdə nəşr edilən "Şərqi-Rus" qəzeti redaksiyasında işləmişdir. C.Məmmədquluzadənin yazıçı və jurnalist kimi püxtələşməsində "Şərqi-Rus" qəzeti və onun redaktoru M.A.Şahtaxtının mühüm rolu olmuşdur. "Poçt qutusu" adlı ilk mətbu əsəri, "Kişmiş oyunu", L.N.Tolstoydan tərcümə etdiyi "Zəhmət, ölüm və naxoşluq" hekayələri ilk dəfə bu qəzətdə dərc edilmişdir.

İlk nömrəsi 1906-cı il aprelin 7-də (20-də) çıxan "Molla Nəsrəddin" jurnalının nəşrinə başlamaqla o, Azərbaycanda, eləcə də türk-müsəlman dünyasında ilk dəfə satirik jurnalistikanın əsasını qoydu. Həmin vaxtdan o Molla Nəsrəddin adı ilə tanındı. M.Ə.Sabir, N.Nərimanov, Ə.Haqqverdiyev, M.S.Ordubadi, Ö.F.Nemanzadə, Əli Nəzmi, Ə.Qəmküsar kimi yazıçı və jurnalistlərlə möhkəm ideya-yaradıcılıq əlaqəsi yarandı. C.Məmmədquluzadənin təbliğ etdiyi dərin demokratizm və azadlıq ideyaları jurnala ümumxalq məhəbbəti, beynəlxalq aləmdə böyük nüfuz qazandırdı. Çar hökuməti onu tez-tez məhkəmə məsuliyyətinə cəlb edir, "Qeyrət" mətbəəsində axtarışlar aparır, bəzən də "Molla Nəsrəddin" in nəşrini dayandırır.

1920-ci ilin iyun ayında C.Məmmədquluzadə ailəsi ilə birlikdə Təbrizə köçmüş, 1921-ci ildə orada "Molla Nəsrəddin" in 8 nömrəsini çap etmişdir.

C.Məmmədquluzadənin əsərləri bir sıra dillərə tərcümə edilmişdir. Azərbaycan Respublikasında bir sıra küçə və mədəni-maarif müəssisəsinə (o cümlədən Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrına, Naxçıvan Muxtar Respublika Dövlət Ədəbiyyat Muzeyinə) C.Məmmədquluzadənin adı verilmişdir. Keçmiş Astraxan rayonu və şəhəri 1967-ci ildə onun şərəfinə Cəlilabad, vaxtilə müəllimlik

etdiyi Bař Norařen kəndi isə Cəlilkənd adlandırılmışdır. Naxçıvanda və Cəlilabadda heykəli qoyulmuşdur. Bakıda və Naxçıvanda ev-muzeyləri, Nehrəm və Cəlilkənd kəndlərində xatirə muzeyləri açılmışdır. Anadan olmasının 100 və 125 illik yubileyləri geniş qeyd olunmuşdur.

Son illərdə akademik İ.Həbibbəyli ədibin müxtəlif ölkələrdə (Fransa, Polşa və İranda) yaşayan nəvə-nəticələri ilə əlaqə yaratmışdır.

Məhəmməd Tağı Sidqi

Sidqi (Məhəmməd Tağı Kərbəlayi Səfər oğlu Səfərovun təxəllüsü; 22.3.1854, Ordubad şəhəri - 09.12.1903, Şərur rayonunun Qarabağlar kəndi) - maarifçi, pedaqoq, şair, publisist. Mədrəsə təhsili almış, klassik şərq poeziyasını və fəlsəfəsini mükəmməl öyrənmişdir. Gəncliyində ticarətlə məşğul olmuş, ailəsini dolandırmaq üçün çayxana açmışdı; çayxana, bir növ, ziyalılardan, ədəbiyyat həvəskarlarının topladığı mədəni mərkəz, qiraətxana rolu oynayırdı. Sidqi Ordubadda "Əxtər" (1892, maarifçi ziyalı Hüseyn Sultan Kəngərli ilə birgə), Naxçıvanda isə "Tərbiyə" ("Məktəbi-Tərbiyə", 1894) məktəbi təsis etmiş, xalq müəllimi kimi şöhrət qazanmış, ədəbi-mədəni tədbirlərin və teatr tamaşalarının əsas təşkilatçılarından olmuşdur. Elmi-pedaqoji dəyərə malik yeddi dərsliyin ("Nümuneyi-əxlaq", "Töhfeyi-bənat, yainki Qızlara hədiyyə", "Müxtəsər coğrafiya risaləsi" və s.) müəllifidir (əlyazmaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanır). Sidqi müntəzəm surətdə bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuşdur. Ordubadda fəaliyyət göstərən "Əncüməni-şüəra" ədəbi məclisinin fəal üzvlərindən idi. Pedaqoji fəaliyyəti ilə bilavasitə bağlı olan ədəbi irsi qəzəllərdən (300-dən çox), "Məsnəviyyati-mənəviyyə" adlı irihəcmli mənsumədən, "Kəbb Nəsir" mənsum hekayətindən, "Heykəli-insanə bir nəzər" ədəbi-fəlsəfi traktatından (1912-ci ildə kitab halında çap edilmişdir), 20-dən çox hekayədən ibarətdir. Sidqi Azərbaycan uşaq nəsrinin ilk yetkin nümunələrini yaratmışdır. "Məktəb hekayələri" kimi tanınan bu əsərlərdə ("Məktəbə davam", "Gözütöx uşağın hekayəti", "Yalançı uşaq", "Səxavətli uşaq" və s.) o, özünün maarifçilik ideyalarını, pedaqoji görüşlərini, yüksək mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri bədii şəkildə təbliğ etmişdir. Onun təşəbbüsü ilə "Tərbiyə" məktəbində A.S.Puşkinin anadan olmasının 100 illik yubileyi keçirilmiş (1899), bu münasibətlə Sidqi məruzə etmişdir (1914-cü ildə kitabça halında çapdan

çıxmışdır). Sidqi publisistika sahəsində də fəaliyyət göstərmiş, "Tərcüman" (Baxçasaray), "Əxtər" (İstanbul), "Həblülmətin" (Kəlkətə), "Kaspi" (Bakı), "Nasiri" (Təbriz) və s. qəzetlərlə yaxından əməkdaşlıq etmiş, ara-sıra məqalələr dərc etdirmişdir. Ana dilində "Çıraq" adlı qəzet çıxarmaq üçün təşəbbüs göstərmişdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin "Görkəmli pedaqoq, maarifçi və şair Məhəmməd Tağı Sidqinin 150 illik yubileyinin keçirilməsi və xatirəsinin əbədiləşdirilməsi haqqında" 11 mart 2004-cü il tarixli Sərəncamı ilə Naxçıvan Dövlət Kukla Teatrına Məhəmməd Tağı Sidqinin adı verilmiş, onun adını daşıyan Naxçıvan şəhər 4 nömrəli və Ordubad şəhər 1 nömrəli orta məktəblərində xatirə güşələrinin yaradılması, seçilmiş şerlərinin nəşr olunması və digər tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur.

Bəhruz Kəngərli

Kəngərli Bəhruz (Şamil) Şirəlibəy oğlu (22.1.1892, Naxçıvan şəhəri - 7.2.1922, Naxçıvan şəhəri) – rəssam, boyakar və qrafik. Azərbaycan rəssamlığında realist dəzğah boyakarlığının təşəkkülü, portret və mənzərənin müstəqil janr kimi formalaşması Kəngərlinin adı ilə bağlıdır. Uşaq ikən ciddi xəstələndiyindən ağır eşidən Kəngərli məktəbə gedə bilmir, meylini rəsmə salır, gördüklərini uşaq təxəyyülü ilə kağıza köçürürdü. Tiflisdə Qafqaz İncəsənəti Təşviq cəmiyyətinin nəzdindəki Boyakarlıq və heykəltəraşlıq Məktəbində oxumuşdur (1910-15).

Kəngərlinin zəngin bədii irsi qalmışdır. O, realist ifadəliliyi, yüksək bədii-estetik dəyəri ilə diqqəti cəlb edən çoxlu portret, mənzərə, natürmort və s. çəkmişdir. Dövrünün qabaqcıl ziyalılarının, sadə adamların portretləri ("Yaşlı kişi", "Gürcü" və s.), mövzu aktualığına və ideya məzmununa görə bu günün ictimai-siyasi hadisələri ilə səsleşən "Qaçqınlar" silsiləsinə daxil olan kişi, qadın, oğlan, qız portretləri canlılığı, reallığı və psixoloji ifadəliliyi ilə fərqlənir. Rəssamın yaradıcılığında mənzərə janrı mühüm yer tutur. Onun mənzərələrində təbiət gözəllikləri ("Şəlab", "Dağlıq mənzərə", "İlanlıdağ ay işığında", "Günəş batarkən", "Ağrıdağ", "Köhnə qala", "Əliabad kəndində darvaza", "Yamxana kəndinə gedən yol", "Əshabi-kəhf dağı" və s.), mədəniyyət abidələri ("Mömünə Xatun türbəsi"), ilin fəsilləri ("Payız", "Bahar") əks olunmuşdur. 1921-ci ildə Azərbaycanda açılan ilk böyük sərgidə Kəngərlinin 500-dən çox əsəri nümayiş etdirilmişdir. Əsərləri Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyində, Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyində, Moskva Dövlət Tarix Muzeyində və şəxsi kolleksiyalarda saxlanılır.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin "Bəhruz Kəngərlinin adının əbədləşdirilməsi haqqında" (2001, 22 may) qərarına müvafiq olaraq Naxçıvan şəhərində muzeyi yaradılmışdır.

Heydərqulu xan Kəngərli

Heydərqulu xan Kəngərli (?-1763/64)- Naxçıvan Xanı [1763-1764]. Nadir şah Əfşar əyanlarının sui-qəsdı nəticəsində öldürüldükdən (1747) sonra kəngərli tayfa başçısı Heydərqulu xan Kəngərli şahın naibi Ağahəsəni hakimiyyətdən uzaqlaşdırıb, özünü Naxçıvanın müstəqil xanı elan etdi. O, xanlığı möhkəmlətmək, xəzinənin gəlirini artıran ticarəti, həmçinin sənətkarlığı inkişaf etdirmək məqsədilə bir sıra tədbirlər həyata keçirdi: xanlıqda və şəhərlərdə rabitə vasitələrini qaydaya saldı, köhnə körpülərin təmir olunması, yenilərinin inşası haqqında əmr verdi. Naxçıvan xanlığının hərbi gücü az olduğundan Heydərqulu xan Kəngərli daha qüdrətli xanlıqlara arxalanmağa çalışırdı. Bu məqsədlə qarabağlı Pənahəli xanla müttəfiq oldu, onunla və gürcü çarları ilə birlikdə 1752-ci ildə Şəki xanı Hacı Çələbiyə qarşı yürüşdə iştirak etdi. Uğursuz qurtaran bu yürüşdən sonra Heydərqulu xan Kəngərli xanlığın iqtisadiyyatını tənzimləməklə məşğul oldu. Ölümündən sonra yerinə Hacı xan Kəngərli keçmişdir.

İsmayıl xan Naxçıvanski

Naxçıvanski İsmayıl xan Ehsan xan oğlu (05.01.1819, Naxçıvan-1918, Naxçıvan) - hərbi xadim, general-leytenant. Sonuncu Naxçıvan xanı Ehsan xan Kəngərlinin oğlu, Kalbalı xan Naxçıvanskiyə qardaşıdır. Tiflis hərbi gimnaziyasını bitirmiş (1839), bir il sonra poruçik rütbəsi almışdır. Uzun müddət Qafqaz Əlahiddə Ordusunda xidmət edən Naxçıvanskiyə 1844-cü ildə ştabs-kapitan, 1860-cı ildə isə alay komandiri kimi polkovnik rütbəsi verilmişdir. 1877-1878-ci illər Rusiya-Türkiyə müharibəsində göstərdiyi sərkərdəlik fəaliyyətinə görə isə o, süvari qoşunu general-mayoru rütbəsinə layiq görülmüşdür. Ordudan general-leytenant rütbəsi ilə tərxis olunan Naxçıvanski vətəninə abadlıq işləri ilə məşğul olmuş, Naxçıvana su çəkdirmiş, kəhrizlər qazdırmış və tarixi abidə kimi bugünədək qorunan künbəzli hamam tikdirmişdir. Xurşud Banu Natəvanın qızı Xanbikə xanımı oğlu Əman xana alıb, Qarabağ xanlığı ilə qohum olmuşdur. Birinci və üçüncü dərəcəli "Müqəddəs Stanislav", üçüncü və dördüncü dərəcəli "Müqəddəs Vladimir", dördüncü dərəcəli "Müqəddəs Georgi" ordenləri ilə təltif olunmuşdur. Rus yazıçısı Valentin Pikul "Bəyazid" tarixi romanında Naxçıvanskiyə obrazına müraciət etmiş, onun igidliyindən, əla sərkərdəlik bacarığından söz açmışdır. Naxçıvanskiyənin adı Sovet Hərbi Ensiklopediyasının birinci cildində də çəkilir, "Bəyazid" şəhəri rus qoşunları tərəfindən mühasirəyə alınarkən gedən ağır döyüşlərə polkovnik Naxçıvanskiyənin rəhbərlik etdiyi göstərilir. Bəzi tədqiqatlarda Naxçıvanski İsmayıl xan onun qardaşı oğlu olan Hüseyn xan Naxçıvanski ilə qarışıq salınmışdır.

Hüseyn xan Naxçıvanski

Naxçıvanski Hüseyn xan Kalbalı xan oğlu (28.06.1863, Naxçıvan -1919, Petroqrada) - hərbi xadim. General-leytenant (1915). Kalbalı xan Naxçıvanski oğlu, Ehsan xan Kəngərlinin nəvəsidir. On beş yaşında ikən Peterburqdakı Paj korpusu məktəbinə verilmiş, 1881-ci ildə oranı əla qiymətlərlə bitirərək, çarın xüsusi süvari qoşununda xidmət etmişdir. Sonralar Qafqazda və Rusiyanın müxtəlif şəhərlərində hərbi xidmətdə olan Naxçıvaniyə 1903-cü ildə polkovnik rütbəsi verilmişdir. Rusiya-Yaponiya müharibəsində (1904-1905) qafqazlılardan təşkil olunmuş 2-ci Dağıstan süvari alayına komandirlik etmişdir. Tanınmış rus jurnalisti A. Kvitkanın "Zabaykalye kazak zabitinin gündəliyi" əsərində Naxçıvanının alayının döyüş rəşadətindən də bəhs olunur. 1906-cı ildə leybqvardiya polkunun komandiri olmuş, 1907-ci ildə general-mayor rütbəsinə layiq görülmüşdür. 1912-ci ildə Naxçıvani 1-ci Əlahiddə süvari briqadasının komandiri idi. Birinci dünya müharibəsində 1-ci və 2-ci süvari diviziyalarının komandiri olan Naxçıvani alman cəbhəsinin yarılmasında fərqlənmişdir. Rus yazıçısı A. Soljenitsin "14 avqust" romanında yazmışdır: "Peterburq zadəganlarının say-seçmə üzvlərindən ibarət qvardiya süvarilərinə general Hüseyn xan Naxçıvanski komandanlıq edirdi". Birinci dünya müharibəsi cəbhələrində qazandığı qələbələrə və sərkərdəlik məharətinə görə 1916-cı ildə Naxçıvaniyə tam süvari qoşunu generalı rütbəsi verilmişdir. Sonralar Cənubi Qafqaz cəbhəsinin komandanı təyin edilmiş, Fevral İnkilabından (1917) sonra hərbi işdən uzaqlaşmışdır. Müqəddəs Georgi ordeninin dörd dərəcəsi ilə, Müqəddəs Vladimir, ikinci dərəcəli Müqəddəs Aleksandr, Müqəddəs Anna, İgidliyə görə, İranın almazla bəzədilmiş 2-ci və 4-cü dərəcəli Şire-Xurşid, zabidlərə məxsus Rumın ulduzu, Avstriyanın Dəmir xaç, Bolqarıstanın Döyüş xidmətlərinə görə ordenləri, dördüncü dərəcəli, bantlı, üstü yazılı qızıl silahla təltif olunmuşdur. Qəbri Sankt-Peterburqdakı Aleksandr Nevski monastrının qəbiristanlığındadır.

Cəmşid Naxçıvanski

Naxçıvanski Cəmşid Cəfərqulu oğlu (10.8.1895, Naxçıvan şəhəri - 26.8.1938) - hərbi xadim, briqada komandiri. Yelizavetgrad (Qərbi Ukrayna) qvardiya məktəbini bitirmişdir (1915). Birinci dünya müharibəsində müsəlmanlardan təşkil olunmuş süvari eskadronun komandiri olmuş, "Brusilov cəbhəsi"nin yarılmasında iştirak etmiş, 4-cü dərəcəli "Müqəddəs Georgi" ordeni ilə təltif olunmuşdu. Avstriya-Rumıniya cəbhəsində üç dəfə yaralanan C.Naxçıvanski igid süvari zabiti kimi gümüş silahla mükafatlandırılmış, 2-ci, 3-cü, 4-cü dərəcəli Anna, 2-ci, 3-cü dərəcəli Stanislav ordenləri ilə təltif olunmuşdu.

Cənub-Qərb cəbhəsi dağıldıqdan sonra ştab-rotmistri C.Naxçıvanski başçılıq etdiyi süvari alayı ilə birgə Azərbaycana qayıtmış, 1918-ci il sentyabrın 15-də türk qoşunları və Azərbaycan Əlahiddə Korpusu ilə birgə Bakını düşmənlərdən təmizləmişdi. Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda C.Naxçıvanski inamla vuruşmuşdur. C.Naxçıvanski 1923 və 1928-ci illərdə Moskvada qısa müddətli Ali Hərbi Akademiya kurslarında oxumuş, Azərbaycana qayıtdıqdan sonra yenidən diviziya komandiri olmuşdur.

Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası və Zaqafqaziya Sovet Federativ Sosialist Respublikası Mərkəzi İcrayyə Komitələrinin üzvü idi. Qırmızı Bayraq, Qırmızı Əmək Bayrağı, Qırmızı Ulduz ordenləri ilə təltif edilmişdir. Adına, Bakıda və Naxçıvanda küçə var. Naxçıvanda ev-muzeyi yaradılmışdır.

Məhəmməd ağa Şahtaxtinski

Şahtaxtılı, Şahtaxtinski Məhəmməd ağa Məhəmmədağı Sultan oğlu (1846, Şərur rayonunun Şahtaxtı kəndi. - 12.12.1931, Bakı) - publisist, şərqsünas, dilçi, pedaqoq və ictimai xadim. Beynəlxalq Fonetika Cəmiyyəti (1899), Beynəlxalq "Asiya cəmiyyəti" (1900) və Rusiya İmperator Coğrafiya Cəmiyyəti Qafqaz şöbəsinin (1903) həqiqi üzvü. Bakı Universitetinin professoru (1920). Naxçıvan şəhər məktəbini və Tiflis klassik kişi gimnaziyasını (1863) qurtardıqdan sonra, Peterburqda müstəqil yolla alman dilini öyrənmişdir.

Leypsiq Universitetinin fəlsəfə, tarix və hüquq fakültəsini bitirmişdir (1869). 1873-1875 illərdə Parisdə Şərq dilləri məktəbində mühazirələr dinləmiş, fransız dilini öyrənmişdir.

Azərbaycan, rus, alman, fransız, ingilis, ərəb, türk, fars dillərində ədəbi və elmi əsərlər yazmışdır.

Elmi fəaliyyətə Almaniyada Şərq tarixinə dair tədqiqatlarla başlamışdır. 70-ci illərdə dərc etdirdiyi ilk məqalələrində liberal xalqçılığın təsiri duyulur. Şahtaxtinski əlifba islahatı sahəsində Mirzə Fətəli Axundovun ardıcılığındandır. 1879-cu ildə Şərqdə əlifba islahatı tarixində ilk kitab -"Təkmilləşmiş müsəlman əlifbeyi"ni Tiflisdə nəşr etdirmişdir. Bir müddət "Moskovskiye vedomosti" qəzetinin əməkdaşı və İstanbulda xüsusi müxbiri işləmişdir. 1891-1893-cü illərdə Şahtaxtinski "Kaspi" qəzetinin müvəqqəti redaktoru təyin edilmişdi. 1898-cu ildə Azərbaycan dilində "Tiflis" adlı qəzet çıxarmağa çalışmış, lakin çar senzurası buna icazə vermədiyi üçün Şahtaxtinski yenidən Avropaya getmiş, 1902-ci ilədək Parisdə yaşamış, Fransa kollecində və Ali Təcrübi Təhsil Məktəbində Şərq dillərindən dərs demişdir. Bu dövrdə fransız dilində nəşr etdirdiyi əsərlər Qərbi Avropa və Amerika mətbuatında müzakirə və mübahisələrə səbəb olmuşdu. Şahtaxtinski Sorbonna Universitetində professor P.Passinin rəhbərliyi ilə fonetika sahəsində tədqiqat aparmış, Fransa Maarif Nazirliyinin fəxri diplomunu (1901) almışdır.

1902-ci ildə Şahtaxtinski Tiflisdə xüsusi mətbəə açmış (sonralar "Qeyrət" adlanmışdır), 1903-cü ilin martında ictimai-siyasi, iqtisadi, elmi, ədəbi "Şərqi-rus" qəzetinin nəşrinə başlamışdır. Qəzetin Azərbaycanda ictimai fikir tarixinin inkişafında xüsusi xidməti olmuşdur. Onun səhifələrində dünyəvi elmlər, ana dili, qadın azadlığı ilə bağlı mütərəqqi fikirlər öz əksini tapırdı. "Şərqi-Rus" qəzeti Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Abbas Səhhət, Ömər Faiq Nemanzadə, Hüseyn Cavid, Məməd Səid Ordubadi, Əliqulu Qəmküsar, Ə.Nəzmi kimi açıqfikirli ədib və mühərrirləri öz ətrafında birləşdirmişdi. Bu yaradıcı heyət Azərbaycanda mətbuatın inkişafının yeni mərhələsinin ("Molla Nəsrəddin") başlanmasına zəmin yaratdı. 1907-ci ildə İrəvan quberniyasından II Dövlət Dumasına deputat seçilən Şahtaxtinski Duma bağlandıqdan sonra "Rossiya" (Peterburq) qəzeti redaksiyasında işləmiş, 1908-1918-ci illərdə, xaricdə (əsasən, Türkiyə, İran və İraqda) yaşamışdır. 1919-cu ildə vətənə qayıtmış, Bakı Universitetinin yaradılmasında fəal iştirak etmiş, burada Şərq dilləri və ədəbiyyatından mühazirələr oxumuşdur. 1920-ci illərdə "Kommunist", "Bakinski raboçi", "Qızıl Şərq" (Moskva) qəzetlərində məqalələr dərc etdirmiş, Ümumittifaq Yeni Türk Əlifbası Komitəsinin işində yaxından iştirak etmişdir. 1922-ci ildə Şahtaxtinskiyə fərdi pensiya təyin olunmuşdu.

Elmi, tənqidi və publisist əsərlərində Şahtaxtinski müstəmləkəçilik, irqçilik, qadın əsarəti, dövlət quruluşu, demokratiya, xalq hakimiyyəti, din, şəriət məsələləri və s. haqqında dövrünə görə mütərəqqi fikirlər irəli sürmüşdür. Dövrünün qabaqcıl şəxsiyyətləri Şahtaxtinskinin ədəbi, elmi və jurnalistik fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmişlər.

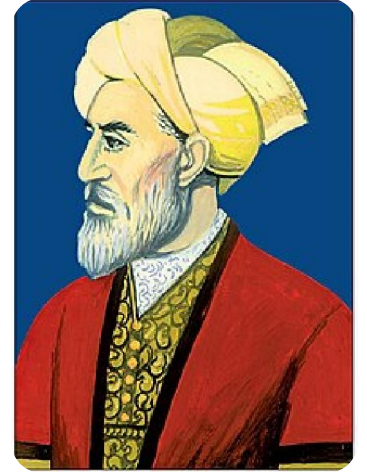
Behbud Şahtaxtinski

Şahtaxtinski Behbud ağa (1881, Şərur rayonunun Şahtaxtı kəndi. - 30.5.1924, Tiflis) - diplomat. 1905-1907-ci illərdə Bakıda kontor qulluqçuları ittifaqının yaradılmasında və fəaliyyətində iştirak etmişdir. 1917-1918-ci illərdə Bakı Soveti İcraiyyə Komitəsinin, Bakı Xalq Komissarları Soveti fəvqəladə komissiyasının üzvü, "Hümmət" təşkilatı Mərkəzi Komitəsinin sədri olmuşdur. 1920-ci ildə Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra (1920) xalq ədliyyə komissarı, eyni zamanda Azərbaycan SSR-in RSFSR-də fəvqəladə nümayəndəsi idi. 1920-ci ilin iyul-sentyabrında Azərbaycan haqqında, habelə Qafqaz, Türkiyə və İranda vəziyyətlə əlaqədar V.İ.Leninə ətraflı məruzə təqdim etmişdi. RSFSR ilə Azərbaycan SSR arasında hərbi-iqtisadi ittifaq haqqında müqaviləni V.İ.Lenin və B. Şahtaxtinski imzalamışdılar (1920-ci il, 30 sentyabr). Kominternin 2-ci konqresinə nümayəndə seçilmişdi. 1921-1924-cü illərdə Naxçıvan İnqilab Komitəsinin, Naxçıvan MSSR XKS-nin sədri, Azərbaycan SSR Xalq FKM komissarı, Xalq Komissarları Soveti sədrinin müavini və s. vəzifələrdə çalışmışdır. Naxçıvan diyarının Azərbaycanın tərkibində muxtariyyət statusu qazanmasında mühüm mərhələ olan Moskvə və Qars müqavilələrinin bağlanması Şahtaxtinskiyə böyük xidməti olmuşdur. Onun Naxçıvan məsələsində Nəriman Nərimanovun adından Moskvədə atdığı addımlar, Rusiya-Türkiyə danışıqlarında seçdiyi xətt Naxçıvana Azərbaycanın ayrılmaz bir hissəsi kimi muxtariyyət statusu verilməsinə müsbət təsir göstərmişdi.

Əcəmi Naxçıvani — XIII əsr Azərbaycan memarı

Azərbaycan memarlığının görkəmli nümayəndəsi, Naxçıvan memarlıq məktəbinin banisi. Əcəmi orta əsr Azərbaycan memarlığına yeni istiqamət vermiş, özünün sənət dühası ilə Səlcuqilər dövrü memarlığının bir qədər ağır və sərt üslubuna böyük incəlik və dinamiklik gətirmiş, Yaxın Şərqi memarlığına güclü təsir göstərmişdir. Əcəminin adı Azərbaycan ictimai fikrində intibah, humanizm ideyalarının yayıldığı 12-ci əsrin görkəmli simaları arasında şərəfli yer tutur. Eyni zamanda, dövrünün memarları içərisində Əcəmi daha çox yaratdıqlarının elmə bəlli olması ilə seçilir. Yaratdığı abidələrin üzərindəki kitabələrdə özünü "Əbubəkr oğlu Əcəmi, Naxçıvanlı memar" adlandıran sənətkarın təsviri sənəti, mühəndisliyi memarlıqla sintetik şəkildə birləşdirdiyi aydın görünür. Şərqi böyük dühaları ona "Şeyxül-mühəndis" (mühəndislərin başçısı) fəxri adı vermişdilər.

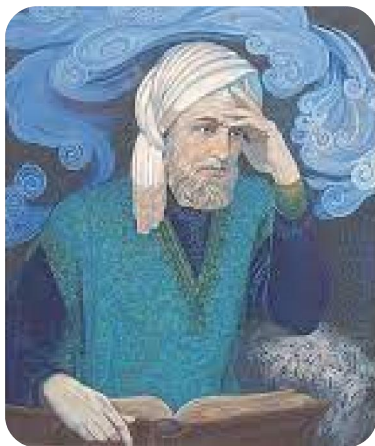

Əcəminin yaradıcılığı 12-ci əsrdə qüdrətli Azərbaycan Atabəyləri dövlətinin paytaxtı Naxçıvanla bağlı olmuşdur. Əcəminin yaratdığı ilk məlum abidə Yusif ibn Küseyir türbəsidir. Naxçıvan şəhərinin mərkəzində yerləşən və el arasında "Atababa günbəzi" adı ilə tanınan bu türbə 1162-ci ildə tikilmişdir. Abidənin giriş qapısından soldakı kitabədə memarın adı yazılmışdır: "Bənnə Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvanının əməli". Təkcə Azərbaycanda deyil, islam aləmində ən hündür və incə kompozisiyalı türbələrindən sayılan Mömünə xatun türbəsini Əcəmi 1186-cı ildə Naxçıvanın qərb hissəsində ucaltmışdır. El yaddaşında "Atabəy günbəzi" adı ilə qalan bu türbə Atabəy Şəmsəddin Eldənizin arvadı, Məhəmməd Cahan Pəhləvanın anası Mömünə xatunun şərəfinə tikilmişdir. Türbə özünün iri ölçüləri, monumental biçimləri, dinamik silueti ilə böyük bir memarlıq kompleksinin dominantı idi. Memarlıq prinsiplərinin təkmilləşməsi və mürəkkəbləşməsi əsasında yaradılmış onguşəli Mömünə xatun türbəsi monumental abidədir.

Əcəmi yaradıcılığı Azərbaycan və Yaxın Şərqi ölkələri memarlığına böyük təsir göstərmişdir - Marağadakı Göy günbəz (1196), Naxçıvan yaxınlığındakı Gülüstan türbəsi (13 əsr), Qarabağlar türbəsi (12-14 əsrlər), Bərdə və Səlma türbələri (14 əsr), türk memarı Sinanın (16 əsr) İstanbulda tikdiyi türbələrdə Əcəmi ənənələri yaşayır. 1926-cı ildə Gəncədə Nizaminin məzarı üstündə abidə qoyularkən Əcəmi irsindən istifadə edilmiş, Nizami türbəsi Əcəmi dühası ruhunda tikilmişdir.

H. İbrahimovun "Əsrin onda biri" romanı, Kəmalənin "O bizim dağların oğlu idi" pyesi Əcəmiyə həsr edilmişdir. 1976-cı ildə anadan olmasının 850 illiyi geniş qeyd olunmuşdur. Naxçıvan şəhərində Əcəmi Naxçıvanskinin büstü ucaldılmışdır.

Naxçıvani Nəcməddin ibn Əhməd ibn Əbubəkr ibn Məhəmməd- müsəlman Şərqində tanınmış Azərbaycan filosofu

Naxçıvanda təhsil almış, elmin bütün sahələrini mükəmməl öyrənmişdir. Ömrünün müəyyən hissəsini Azərbaycanda yaşamış, Marağa rəsədxanasında çalışmışdır. Ərəb alimi İbn əl-İbri (Əbü-1 Fərəc; 1226-1286) "Müxtəsər tarix əl-düvəl" ("Dövlətlərin müxtəsər tarixi") əsərində Naxçıvani haqqında yazırdı: "O, böyük fəzilət sahibi, dəqiq elmlərin dərin bilicisi idi. Öz vətəninə fəlsəfə ilə məşğul olurdu". Naxçıvani doqma yurdunu, çox güman ki, siyasi şərait üzündən tərk etməli olmuşdur. Bir müddət Əmir Cəlaləddin Qaratayın vəziri işləyən filosof yuxarı dairələrdəki haqsızlığın, ədalətsizliyin bilavasitə şahidi olduqda ətrafında baş verən ictimai-siyasi hadisələrə biganə qala bilməmiş, etiraz əlaməti olaraq saray həyatını tərk edərək Hələbə getmiş, ömrünün axırlarında guşənişin həyat keçirmişdir. İbn əl-ibri yazır: "O, ölkələri səyahətə çıxdı, xeyli gəzib dolaşdı, axırda Ruma gəldi, böyük mənəblər tutdu".

Naxçıvanının elmi və fəlsəfi yaradıcılığı orta əsr müəllifləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Ərəb müəllifi İbn Bibi onu "bütün elmlərdə və fənlərdə dalğalı dənizə və yağışlı buluda" bənzətmiş, dini və dünyəvi elmləri özündə topladığını qeyd etmişdir. Naxçıvani peripatetik fəlsəfənin problemlərini dərinlən araşdırmış, məntiqə və təbiətşünaslığa böyük əhəmiyyət vermişdir. Ərəbdilli peripatetizmin, onun görkəmli nümayəndəsi İbn Sinanın əsərlərinin fəal təbliğatçılarından sayılmasına baxmayaraq, bir sıra doktrinaları tənqidi planda nəzərdən keçirmişdir. Naxçıvani İbn Sinanın "Tibb qanunu" və "İşarələr və qeydlər" kitablarına şərhlər yazmışdır. İnsan öləndən sonra nəfsin yaşamasına inanən Naxçıvani Şərq peripatetiklərinin əksinə olaraq, mənbələrdə deyildiyi kimi, "tənəsüx təliminə güclü meyl göstərirdi". O, İbn Sinanın əsərlərini ortodoksal islam mövqeyindən təftiş etməmiş, əksinə, hakim ideologiyanın prinsiplərinə heç də uyğun gəlməyən bir təlimi - tənəsüxü qəbul etməklə peripatetiklərə tənqidi yanaşmışdır. Əsərlərinin əlyazma nüsxələri dünyanın müxtəlif arxivlərində, o cümlədən "Tibb qanunu" kitabının şərhini Paris Milli kitabxanasında, "İşarələr və qeydlər" kitabına şərh Türkiyənin Ayasofiya, Nur Osmanıyyə və Köprülü kitabxanalarında, "Məntiqin məğzi və fəlsəfənin xülasəsi" risaləsi Nəcəf (İraq) şəhərindəki Əl-Məşhəd əl-Əlvin əlyazmalar fondunda saxlanılır.

**Naxçıvani Hinduşah, ibn Səncər ibn Abdullah əs-Sahibi əl-Girani
ən-Naxçıvani (1245, Giran - 1328) - tarixçi, dilçi alim, filosof, ədib,
mütərcim, şair, katib, dövlət xadimi**

Bağdadın Müstənsəriyyə mədrəsəsində oxumuşdur. Naxçıvani 1275-ci ildə qardaşı, Kaşan hakimi Seyfəddövlə Əmir Mahmudun naibi olmuş, daha sonra Müstənsəriyyə mədrəsəsində müdərris işləmişdir. 1289-cu ildə həmin mədrəsə üçün NəcməddİN Katibinin məntiqə dair "Came əd-dəqaiq fi kəşf əl-həqaiq" əsərinin üzünü köçürmüşdür. Əsrin sonlarında maliyyə sistemində çalışmış, bir sıra vilayətlərin hakimi olmuş, görkəmli dövlət xadimi kimi tanınmış və "Fəxr əd-dövlə" ləqəbi almışdır. Əlaəddin Ətaməlik Cüveyninin oğlu ilə yaxın dost olmuş və Cüveyniyə hörmət əlaməti olaraq "Sahibi" nisbəsini qəbul etmişdir. Naxçıvani türk, ərəb, fars, eləcə də pəhləvi (orta fars) dillərini mükəmməl bilmiş, dərin məlumata malik olması, uzaqgörənliyi, ədəbi zövqü ilə diqqəti cəlb etmişdir. O, fəlsəfə, nücum, riyaziyyat və s. elmlərlə də məşğul olmuş, tərcümələr etmişdir. Müasiri Sədi Şirazi kimi, fars dilində səlis və gözəl nəsrin ən yaxşı nümunələrini yaratmışdır. Naxçıvanının zamanəmizədək bir neçə əsəri gəlib çatmışdır. Onun ərəb dilində yazdığı "Məvarid əl-ərəb" antologiyası 1307-ci ildə Təbrizdə tamamlanmışdır. Ərəb xəlifələrinin həyatından, dövrlərindən, onların vəzirlərindən, Əməvilər, Abbasilər və Səlcuqilərin tarixindən bəhs edən "Təcarüb əs-sələf" ("Sələflərin təcrübələri") əsəri isə 1324-cü ildə tamamlanmış və Böyük Lur atabəyi Nüsrətəddin Əhməd bin Yusif şaha (1295-1330) ithaf olunmuşdur.

"Təcarüb əs-sələf" əslində, ərəb alimi İbn Təqtəqinin "Əl-Fəxri" əsərinin fars dilinə tərcüməsi kimi tanınır. Lakin Naxçıvani həmin əsəri fars dilinə səlis tərcümə etməklə yanaşı, onun bəzi hissələrini atmış, özündən çoxlu əlavələr etmiş, əsəri təkmilləşdirmiş və son nəticədə əsər ərəb variantından 3 dəfə böyük həcmdə başa çatmışdır. Bu mövzuda fars dilində yazılmış ən mükəmməl əsər hesab olunan "Təcarüb əs-sələf"də müəllifin nəslə, özü, Şəmsəddin Cüveyni və başqa görkəmli şəxsiyyətlərlə bərabər, Naxçıvan barədə də məlumata təsadüf olunur. Müəllif Giranın Naxçıvan tıməninə, Vənənd kəndinin isə Girana aid olduğunu qeyd edir və Vənənddə Şəmsəddin Məhəmməd Cüveyni (1225-83) tərəfindən layiqli xanəqah tikildiyini və ona əmlak vəqf olunduğunu göstərir. Naxçıvanının Naxçıvana olan həsrəti onun həmin diyardan olduğunu bir daha təsdiqləyir. Allahdan qüvvət, şəfa diləyən müəllif özünün yenidən Nəşəva (Naxçıvan) torpağına yetirilməsini təvəqqe edir. Naxçıvanının "Sihah ül-əcəm" adlı əsəri farsca-azərbaycanca lüğətdir. 21 bab, 393 fəsildən ibarət bu lüğət 3 hissədən- müqəddimə (ərəb dilində), lüğət və fars dilinin qrammatikasından (ərəb dilində) ibarətdir.

Naxçıvani Məhəmməd ibn Hinduşah ibn Səncər ibn Abdullah əl-Girani ən-Naxçıvani (təqribən 1293, Naxçıvan - 1376) - alim və dövlət xadimi, qazi əl-qüzzat (baş qazi).

Tanınmış elm xadimləri nəslinə mənsub olmuş, atası Hinduşah Naxçıvanının yolunu davam etdirmişdir. Yaxşı təhsil almış, ərəb, fars, türk dillərini mükəmməl bilmiş, dövrünün bir sıra elmlərinə yiyələnmişdir. 14-cü əsrin 20-ci illərində Təbrizə gəlmiş və Hülakular sarayında maliyyə sahəsində çalışmışdır. F. Rəşidəddinin oğlu, sonralar dövlətin baş vəziri olmuş Qiyasəddin Məhəmməd Rəşidinin yanında münşi və nədim olmuş, qabiliyyətinə görə "Şəmsi münşi ən-Naxçıvani" ləqəbini almışdır. Qiyasəddin Məhəmməd Rəşidinin vasitəçiliyi ilə Elxani hökmdarı Sultan Əbu Səid Bahadır xanla (1316-1335) tanış olmuş, onun göstərişinə əsasən dövlət quruluşu və idarə sisteminə həsr olunmuş xüsusi əsər yazmağa başlamış, lakin onu uzun müddətdən sonra (1366) başa çatdırı bilmişdir. Həyatının ikinci yarısı Azərbaycanda Çobanilərin ağalığı və Cəlarilərin hakimiyyəti dövrlərinə təsadüf edir. Bu illərdə din sahəsində də məşhurlaşmış və Cəlarilər dövründə bir müddət dövlətin baş qazısı (qazi əl-qüzzat) vəzifəsində çalışmışdır. Naxçıvanının ictimai-siyasi baxışları Nizam əl-mülk, Rəşidəddin və onun oğlu Qiyasəddinin, həmçinin Vəssaf, Həmdullah Qəzvini və başqa mütəfəkkirlərin baxışları ilə demək olar ki, eyniyyət təşkil edir. O da sələfləri kimi, dövlət quruluşunda monarxiya sistemi və mərkəzləşdirilmiş güclü hakimiyyət tərəfdarı olmuşdur. Elmi irsindən dövrümüzədək 2 əsər çatmışdır. 1328-ci ildə başa çatdırdığı "Sihah əl-fors" əsəri fars dilində işlədilən 2300 sözün, ibarənin izahına həsr olunmuş lüğətdir. Əsər müəllifin müqəddiməsindən (dibaçə), 25 bab və 431 fəsildən ibarətdir. Lüğətin tərtibində sələflərinin təcrübəsindən istifadə edən müəllif fars sözlərinin izahı zamanı bir çox dillərdən, o cümlədən Azərbaycan və türk dili materiallarından faydalanmışdır. Lüğətdə Azərbaycan əhalisinin həyat tərzini əks etdirən etnoqrafik materiallar vardır. Burada bir çox söz ustalarının, eləcə də atası Hinduşah Naxçıvanının şerlərindən parçalar verilir. Müəllif yeri gəldikcə fars dilinin leksikologiyası və fonetikasından bəhs edir. Əsər sonrakı dövrlərdə lüğət tərtibçiləri üçün mənbə rolunu oynamışdır. 4 əlyazma nüsxəsi məlumdur. 1962-ci ildə Tehrandə Ə. Taəti tərəfindən nəşr olunmuşdur.

Cəlairi hökmdarı Şeyx Üveysə (1356-1374) həsr olunmuş və 1366-cı ildə tamamlanmış 2-ci əsəri iki hissədən ibarət "Dəstur əl-katib fi təyin əl-məratib" ("Dərəcələrin təyin edilməsində katiblər üçün göstəriş") əsəridir. Burada rəsmi dövlət sənədlərinin nümunələri verilmişdir. Lakin sənədlər, sadəcə, nümunə xarakteri daşmayıb, dövrün ictimai-iqtisadi, siyasi, mədəni və dini həyatı barədə çoxlu real faktlarını əks etdirir. Əsərdə torpaq mülkiyyəti formaları, torpaqdan istifadə qaydaları, vergi və mükəlləfiyyətlər, hərbi quruculuq, hərbi və dini məhkəmələr, şəhər həyatı, sənətkarlıq və ticarət, oturaq və köçəri təsərrüfatla bağlı

məsələlər, xalq kütlələrinin acınacaqlı vəziyyəti və mübarizəsi, feodal iyerarxiyasına uyğun bütün vəzifələrin şərh, bir çox elm adamları, dövlət xadimləri, sənətkarlar və s. barədə məlumat verilir. Müəllif dövrün idarə sistemində mövcud olmuş vəzifələrə təyinatları şərh edərkən nümunə kimi faktik sənədləri misal göstərmişdir. Burada real tarixi şəxsiyyətlər və yer adları xatırlanır. Əsərdə 100-dən artıq tarixi termin, istilah verilir və onların bir çoxu müəllif tərəfindən açıqlanır. Əsər Nizam əl-mülkün "Siyasətnamə"si, Rəşidəddinin "Cami ət-təvarix"i və s. əsərlərlə bir səviyyədə tutulur. Dünya kitabxanalarında 6 əlyazma nüsxəsi mövcuddur. Elmi-tənqidi mətni (bütün mövcud əlyazma nüsxələri əsasında) akademik Ə. Ə. Əlizadə tərəfindən hazırlanmış və 1964-1976-cı illərdə Moskvada 2 cildə (3 kitabda) çap olunmuşdur.